

OKIENKO DO HISTÓRIE ŠTÚDIA NADANIA

Vladimír Dočkal

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, Bratislava

Abstrakt: Prehľadová štúdia je zameraná na chápanie fenoménu nadania od čias renesancie až po vedecké výskumy talentov v devätnástom, dvadsiatom a na začiatku 21. storočia. Všíma si nadanie ako prirodzenú vlastnosť každého človeka, aj nadanie chápané ako napriemerný výkonový potenciál. Výberovo mapuje skúmanie nadania ako geniality, inteligencie a napokon štruktúry viacerých osobnostných vlastností interagujúcej s prostredím. Registruje aj pedagogické prístupy k nadaniu, ale iba v teoretickej rovine; praktické aktivity smerujúce k rozvíjaniu talentov ani činnosť rôznych mimovládnych organizácií na tomto poli v nej zahrnuté nie sú.

Ľudia si od samého počiatku svojej existencie bezpochyby všímali nielen svet okolo seba, ale aj vlastné psychické vlastnosti (Ruisel, 2010). Jenou z nich je nadanie. Zo slova, ktorým ho pomenovali, môžeme usudzovať na to, ako uvedenú vlastnosť chápali. Nadanie (angl. giftedness, nem. Begabung, rus. odarjonnost') značí niečo, čo bolo človeku dané, čím bol obdarovaný – v počiatkoch civilizácií rôznymi nadprirodzenými bytosťami, monoteistické náboženstvá vnímajú nadanie ako Boží dar. V rovnakom význame sa pod vplyvom biblického podobenstva používa slovo talent (pozri Brouk, 1937). V Evanjeliu sv. Matúša (Mat, 25, 14-29) rozpráva Ježiš svojim učeníkom príbeh o pánovi, ktorý pred odchodom na cesty zveril svojim trom služobníkom určitý počet talentov. Keď sa vrátil, žiadal vyúčtovanie. Tí, ktorí s talentami hospodárili a zveľadili ich, boli odmenení. Na služobníka, ktorý zverený talent zakopal, sa však pán veľmi nahneval. Biblická metafora tak predznamenalá pedagogické poňatie talentu ako duševného bohatstva, ktoré treba rozvíjať.

Moderní bádatelia sa niekedy pokúšali medzi nadaním a talentom rozlišovať (bližšie pozri Dočkal, 1983), dnes však prevažná väčšina vedcov používa obe slová synonymne (Heller, Schofield, 2000). Románske jazyky, ale napríklad aj poľština, domáce pomenovanie nadania ani nemajú a používajú iba internacionalizmus talent.

Renesanční učenci

Prvé odborné pojednanie o nadaní napísal v roku 1575 španielsky lekár a filozof Juan Huarte de san Juan y Navarro (1530-1592). V diele *Examen de ingenios para la ciencias* (Skúmanie nadaní na vedy) sa pokúšal nadanie (ingenio) vysvetľovať racionálne – dával ho do súvislosti s anatómiou a fyziológiou mozgu (Brouk, 1937; Hříbková, 2009). Podľa poznámkového aparátu k dielu J. A. Komenského (1992) rozoznával tri úrovne nadania: také, ktoré dovolí zvládnuť iba základné veci, také, ktoré umožňuje naučiť sa všetko od učiteľa alebo z kníh, a napokon také, ktoré je schopné tvoriť (filozofovať)

samo, bez učiteľa. Priznával teda nadanie každému človeku, avšak keď hovoril o „nadání na vedy“, mal na mysli to tretie – nadpriemerné nadanie. Odvtedy sa termín nadanie používa v oboch významoch.

O latinský preklad Huarteho práce, ktorý vyšiel pod názvom *Scrutinium ingeniorum*, sa opieral aj J. A. Komenský (1592-1670) v nedokončenom encyklopedickom diele *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (Všeobecná porada o náprave vecí ľudských), ktoré pripravoval v rokoch 1645-70. Stratený rukopis diela sa našiel až v roku 1935 a v českom preklade uzrel svetlo sveta až začiatkom deväťdesiatych rokov minulého storočia. J. A. Komenský (1992) pristupoval k nadaniu (ingenium) ako k prirodzenej vlastnosti každého človeka. Vedel, že veľkých ingeníí je málo a uvažoval aj o nadaní strednom, pomalom či tupom. Každé nadanie podľa neho možno zušľachtovať výchovou, čo osobitne rozvinul vo svojej Veľkej didaktike (Komenský, 1991).

Osemnásť a devätnásť storočia

Osemnásť storočie prinieslo mohutné pokusy o racionálne vysvetľovanie nadania, predovšetkým v dielach francúzskych osvietenecov (Brouk, 1937). Z nich stojí za zmienku najmä filozof a básnik Claude Adrien Helvétius (1715-1771). V diele *De l'homme, de ses facultés intellectuelles et de son éducation* (O človeku, jeho rozumových schopnostiach a o výchove), ktoré vyšlo až po jeho smrti, pripisoval interindividuálne rozdiely v schopnostiach výhradne výchove a „genialitu“ definoval ako „dlhú trpezlivosť“ (tamže). Pravdepodobne ako prvý upozornil na vplyv náhodných udalostí na rozvoj schopností jednotlivca (podľa Hříbkovej, 2009).

Romantizmus devätnásteho storočia prebudil záujem o výnimočné výkony a výnimočných ľudí, ktorých pomenoval géniami. Pôvodný latinský termín genius označoval strážneho ducha každého človeka (ale napr. aj miesta – genius loci). Termín však v 18. storočí prevzal význam etymologicky príbuzného slova ingenium (nadanie), avšak začal sa používať iba na označenie výnimočného ducha, ktorým disponujú výnimočné osobnosti (Brouk, 1937). Pokrok prírodných vied viedol k potrebe toho „ducha“ racionálne vysvetliť, nuž sa z neho postupne stala osobnostná vlastnosť – genialita. Angličtina však dodnes používa termín genius aj na označenie geniality (Cániková et al., 1998).

Najvýznačnejším bádateľom devätnásteho storočia, ktorý zameral pozornosť na výnimočných ľudí, bol bratanec Ch. R. Darwina, britský antropológ, psychológ a matematik Francis Galton (1822-1911). Skúmal životopisy temer tisícky „géniov“ z oblasti vedy, politiky a umenia a zistil veľký výskyt podobne „geniálnych“ jednotlivcov v ich príbuzenstve. Usúdil z toho, že genialita je dedičná. Výsledky svojho skúmania publikoval v roku 1869 v práci *Hereditary genius* (Dedičná genialita). Jeho názory nadhlo

ovplyvnili myslenie mnohých psychológov, no súčasne podnietili aj výrazne polemickú diskusiu, ktorá svojím spôsobom nie je ukončená dodnes.

Koncom 19. storočia vyvolala diskusiu aj práca talianskeho psychiatra a kriminológa Cesare Lombrosa (1836-1909) z roku 1887 *L'uomo di genio* (Geniálny človek). Lombroso nadviazal na staršie myšlienky o spojitosti geniality a šialenstva, ktoré možno vystopovať aj v spisoch Platóna (427-347 p.n.l.) či Aristotela (384-322 p.n.l.), a doplnil ich predstavami o somatickej degenerácii. Genialitu, podobne ako kriminalitu, pokladal za vrodenú degeneračnú psychózu epileptoidného charakteru (Brouk, 1937). Ešte pred koncom storočia proti Lombrosovi vystúpili viacerí odborníci, napríklad nemecký psychiatier William Hirsch (tamže). Dnes sa už Lombrosova teória uvádza iba ako historická bizarnosť.

Začiatok dvadsiateho storočia

Skúmaniu geniality v zmysle výnimočného nadania venovali pozornosť odborníci ešte začiatkom minulého storočia (napr. nemecký psychiatier Ernst Kretschmer v roku 1928 – Brouk, 1937; Hříbková, 2009). Rok pred jeho knihou *Geniale Menschen* (Geniálni ľudia) vyšla práca iného nemeckého psychiatra Wilhelma Lange-Eichbauma (1875-1949) *Genie – Irrsinn und Ruhm* (Genialita – šialenstvo a sláva), ktorá dala za skúmaním geniality praktickú bodku. Autor spochybnil reálnosť geniality ako psycho-biologickej vlastnosti; génius je podľa neho človek, ktorý upútava svojou úspešnosťou, ale aj osobnosťou, vďaka čomu získava slávu a je až nábožne uctievaný (Brouk, 1937); genialitu teda vymedzil sociologicky.

Ďalšie prístupy k výnimočným ľudským výkonom súvisia s vývinom a používaním inteligenčných testov. Z hľadiska našej problematiky bolo kľúčové prenesenie testu zostrojeného A. Binetom a T. Simonom do Spojených štátov amerických, o ktoré sa zaslúžil Henry Herbert Goddard (1866-1957), a najmä spracovanie jeho anglickej verzie (pozri Gould, 1998), ktorú v roku 1916 vydali kalifornský profesor psychológie Lewis Madison Terman (1877-1956) a jeho kolegyňa Maud Ann Merillová (1888-1978) pod názvom *Stanford-Binet Intelligence Scale*.

V roku 1921 započal L. M. Terman doteraz naväčší projekt longitudinálneho sledovania nadaných. V duchu súdobej terminológie ich označoval termínom „geniálni“, pričom ich genialitu hodnotil pomocou svojho inteligenčného testu. V kalifornských materských, základných a stredných školách vybral vyše 1500 detí s IQ=140 a viac. Tento súbor potom spolu so spolupracovníkmi sledoval až do svojej smrti, jeho nasledovníci pokračovali do osemdesiatych rokov minulého storočia (Hollahan, Sears, 1995). Výsledky získané za Termanovho života boli priebežne publikované v piatich zväzkoch pod názvom *Genetic Studies of Genius* (vývinové štúdie geniality) v rokoch 1926-59, ďalšie publikovali ďalší autori časopisecky i knižne (tamže). Na sklonku vlastného života sumarizoval L. M. Terman (1954) najzaujímavejšie zistenia v prednáške

publikovanej v časopise *American Psychologist*, ktorej preklad prinášame v tomto čísle Světa nadání. Tu už namiesto pojmu „genialita“ hovorí o výnimočnom talente a „geniálne deti“ nazýva nadanými deťmi. Hoci naďalej zdôrazňuje primárny význam všeobecnej inteligencie, nepopiera ani význam špeciálnych schopností a viacerých osobnostných vlastností potrebných pre dosahovanie životných úspechov.

V čase, keď ešte L. M. Terman na západe USA nazýval deti s vysokým IQ „geniálnymi“, použila psychologička pôsobiaca na východnom pobreží Letta Stetter Hollingworthová (1886-1939) na ich označenie termín „nadané deti“. V roku 1926 vydala knihu *Gifted Children: Their Nature and Nurture* (Nadané deti: ich prirodzenosť a výchova). O desať rokov neskôr založila v New Yorku školu zameranú na vzdelávanie detí, ktorých IQ dosiahlo hodnotu 160 a viac. Posmrtno (v roku 1942) vyšla jej štúdia *Children above 180 IQ*, v ktorej analyzovala výsledky kazuistického sledovania dvanástich detí s IQ vyšším ako 180 (Silverman, 1992).

Vďaka L. S. Hollingworthovej sa vysokointeligentní jedinci začali pokladať za nadaných a výška IQ za mieru nadania. Jej práce spolu s autoritou M. L. Termana prispeli k tomu, že sa nadanie začalo stotožňovať s inteligenciou. Psychologický slovník Americkej psychologickkej asociácie (Vandenboss, 2007) uvádza ešte aj na začiatku 21. storočia, že nadanie je IQ vyššie alebo rovné 130 (teda dve smerodajné odchýlky nad priemerom). Pretrvávajúce takéto ponímanie napriek množstvu nových psychologických poznatkov a teórií (o ktorých ešte bude reč) dokumentuje fakt, že mýty nevznikajú iba v primitívnom laickom vedomí, ale produkuje ich aj moderná veda (pozri napr. Winner, 1996). Dôsledkom stotožnenia nadania s inteligenciou bolo o. i. vytlačenie mimointelektových talentov, ktoré boli zaujímavé ešte pre autorov 19. storočia, na perifériu pozornosti psychológov.

Istou výnimkou bolo iba hudobné nadanie, ktoré priťahovalo pozornosť svojou exkluzivitou (v našej kultúre; H. Gardner, 1999, píše o africkom kmeni, pre ktorý je hudba tak samozrejmosťou života, že nikoho z jeho príslušníkov ani nenapadne pokladať hudobné schopnosti za niečo výnimočné). Americký experimentálny psychológ švédskeho pôvodu Carl Emil Seashore (1866-1949) vydal v roku 1919 knihu *The Psychology of Musical Talent* (Psychológia hudobného talentu), v ktorej takýto talent vymedzil špeciálnymi schopnosťami sluchovej diskriminácie, sluchovej imaginácie, pamäti a zmyslom pre rytmus; všeobecnejšie aspekty nadania si nevšimol. V tom istom roku zostrojil tiež test, ktorým sa vybrané senzorické schopnosti pokúšal merať. Psychológii hudby sa venoval aj v ďalších prácach (Seashore, 1938). V Európe na tomto poli pôsobil maďarsko-holandský fenomenologický psychológ Géza Révész. V roku 1925 publikoval knihu o extrémne hudobne nadanom chlapcovi, v roku 1944 knihu *Inleiding tot de muziekpsychologie* (Úvod do psychológie hudby), v ktorej o. i. vymedzil interpretačný a tvorivý hudobný talent (Révész, 2001).

V roku 1938 napísal ruský (sovietsky) psychológ Boris Michajlovič Teplov (1951) štúdiu *Sposobnosti i odarjonnost'*. Hovoril v nej aj o nadaní letca, konštruktéra, baníka či

robotníka. Jeho přístup bol vo veľkej miere ovplyvnený ideologicky, dnešné pokusy o hľadanie praktického nadania (Manstetten, 1995; Sternberg, 2001b; Dočkal, 2005) však dávajú jeho záverom za pravdu. Teplov vymedzoval nadanie ako súbor schopností, ktoré človeku umožňujú úspešne vykonávať tú alebo onú činnosť, pričom pod schopnosťami rozumel všetky vlastnosti osobnosti podieľajúce sa na činnosti, vrátane vôle či emócií.

Svoj príspevok ku skúmaniu talentov priniesla aj psychoanalýza. Sigmund Freud (1856-1939) sa síce problematike nadania osobitne nevenoval, jeho teória však objasňuje ľudskú činnosť ako spoločensky prijateľnú sublimáciu sexuálneho pudu. Výnimočný výkon je podmienený úspešnou sublimáciou výnimočne silného libida. Takúto interpretáciu môžeme nájsť už v jednom z jeho prvých kulturologických textov – *Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci* (Spomienka z detstva Leonarda da Vinci) z roku 1910 (Freud, 2001). Iný pohľad priniesol zakladateľ individuálnej psychológie Alfred Adler (1870-1937). Podľa neho je pre dosiahnutie tvorivého výkonu dôležitá kompenzácia pocitu menejcennosti, ktorý vzniká uvedením si vlastných somatických alebo psychických nedostatkov (Brouk, 1937; Hříbková, 2009). V roku 1933 publikoval A. Adler štúdiu, zaoberajúcu sa osobitne problematikou matematického nadania, v ktorej zdôraznil najmä jeho trénovateľnosť (Mesárošová, 1998). Český príslušník surrealistického hnutia a propagátor psychoanalýzy Bohuslav Brouk (1912-1978) zverejnil svoje názory na výnimočné ľudské výkony v roku 1937 v knihe *Patologie životní zdatnosti*, ktorá je predovšetkým polemikou s patologizujúcou teóriou C. Lombrossa. B. Brouk popiera existenciu osobitných schopností, ktoré by človeka predurčovali k mimoriadnym výkonom. Za zdroje úspechu pokladá predovšetkým vôľu a šťastie. O tom, či v súboji pudových želaní s etickými a rozumovými tendenciami zvíťazí zločinnosť, práca alebo šialenstvo, rovnako ako o tom, či psychická alebo somatická patológia prispeje k úspechu jednotlivca pozitívne alebo negatívne, rozhoduje podľa B. Brouka (1937) iba náhoda.

Štyridsiate až sedemdesiate roky 20. storočia

Vyššie spomínaný Boris Michajlovič Teplov (1968) vydal v roku 1947 prácu *Psichologia muzikal'nykh sposobnostej* (Psychológia hudobných schopností), v ktorej rozvinul svoju predstavu o hudobnom nadaní ako súbore osobnostných vlastností výrazne presahujúcom senzorické hudobné schopnosti. Hlavný prúd psychologického uvažovania o nadaní sa však stále týkal nadania intelektového alebo priamo inteligencie; preto sa pri jej problematike na chvíľu pristavím.

Problém dedičnej podmienenosti inteligencie sa v štyridsiatych rokoch snažil vyriešiť anglo-americký psychológ Raymond Bernard Cattell (1905-1998) rozlíšením tzv. fluidnej (vrodenej) a kryštalizovanej (učením získanej) inteligencie (Ruisel, 2004). V rovnakom období vystúpil kanadský psychológ Donald Olding Hebb (1904-1985) s koncepciou, v ktorej vrodenuú inteligenciu nazval inteligenciou A a tú kultúrne

ovplyvnenú inteligenciou B (Berry et al., 2002). Psychológovia sa stále pokúšali vrodenú (fluidnú) inteligenciu testovať. I. Ruisel (2004) však pokladá takúto možnosť za ilúziu. Vo vzťahu k meraniu je azda najvýstižnejšie riešenie britského psychológa Philipa Ewarta Vernona (1905-1987), ktorý v štúdiu z roku 1969 doplnil Hebbove inteligencie A a B o inteligenciu C. Tá predstavuje vzorku z inteligencie B, ktorú vieme zachytiť psychologickými testami (Berry et al., 2002). S vierou v dedičnosť inteligencie súvisí aj neopodstatnená viera v jej stálosť v priebehu života, tú však od päťdesiatych rokov vyvracajú mnohé vývinové štúdie (napr. M. P. Honziková – podľa Ruisela, 2004; Perleth et al., 1993).

Ďalší spor sa viedol okolo štruktúry inteligencie (pozri napr. Ruisel, 2004). Väčšina súčasných teórií poníma inteligenciu ako hierarchickú štruktúru viacerých schopností, na jej vrchole môže stáť všeobecný faktor g (pozri napr. Furman, 2005). Na fakt, že tieto teórie, opierajúce sa najmä o faktorové analýzy výsledkov jestvujúcich inteliģenčných testov, nezahrnuli do inteligencie tvorivé myslenie, upozornil ako prvý začiatkom päťdesiatych rokov vplyvný americký psychológ Joy Paul Guilford (1897-1987). V jeho koncepcii inteligencie, ktorá sa stala známou najmä vďaka knihe *The Nature of Human Intelligence* (Povaha ľudskej inteligencie) z roku 1967, rozčlenil intelekt podľa obsahu, operácií a produktov na 120 nezávislých schopností. Základom tvorivosti boli najmä schopnosti založené na tzv. divergentnom (rozbiehavom) myslení. V podobe behaviorálnych obsahov zaradil do svojho modelu aj sociálne schopnosti človeka. Málo sa vie, že model neskôr rozšíril na 150 (Guilford, 1983) a napokon až na 180 elementárnych schopností (Guilford, 1988).

Za prelomovú prácu zameranú na problematiku nadania a jeho rozvíjania sa v americkej literatúre považuje zborník *The Gifted Child* (Nadané dieťa) z roku 1951, ktorý editoval Paul Andrew Witty (Terman, 1954). Impulzom pre ďalší rozvoj psychológie i pedagogiky nadania sa stalo súperenie medzi USA a ZSSR na poli kozmického výskumu. Šok, ktorý utrpeli Američania po vypustení prvého sovietskeho sputnika v roku 1957, podnietil nové výskumy, ale aj praktickú starostlivosť o rozvíjanie nadania už počas školskej dochádzky (Jolly, 2009).

V šesťdesiatych rokoch došlo k boomu v oblasti výskumu tvorivosti, ktorý pokračoval aj v nasledujúcom desaťročí. Na myšlienky J. P. Guilforda nadviazal v USA Ellis Paul Torrance (1915-2003), autor prvých aj u nás široko používaných testov tvorivého (divergentného) myslenia, a mnohí ďalší psychológovia (bližšie Szobiová, 2004). Torranceov spolupracovník Joe Khatena (1978) potom začal hovoriť o tvorivom nadaní, resp. tvorivom talente. Tvorivosť sa v duchu amerických psychologických tradícií posudzovala na základe výkonu v testoch; v zásade išlo o tvorivé intelektové nadanie, iné druhy talentov ostávali stále na okraji záujmu.

V šesťdesiatych rokoch sa intenzívna pozornosť venovala aj výchove a vzdelávaniu nadaných. Publikovali autori, ktorých práce vychádzajú dodnes. Napríklad prvé vydanie knihy Jamesa Johna Gallaghera *Teaching the Gifted Child* (Vyučovanie

nadaného dieťaťa – Gallagher, Gallagher, 1994) vyšlo v Bostone roku 1963. Desaťročie pred vznikom známych viacfaktorových modelov nadania začlenil nemecký pedagogický psychológ A. Sander (1967) do štruktúry nadania okrem schopností aj záujmy a vôľu. Navrhoval rozlišovať genotypické a fenotypické nadanie, ako aj nadanie harmonické a disharmonické (s nerovnomerne rozvinutými komponentmi). Problematike nadaných sa v tomto období venoval tiež poľský neuropsychiater a psychológ Kazimierz Dąbrowski, autor teórie psychickej disintegrácie. Upozornil na nadmernú psychickú vzrušivosť (overexcitability) nadaných jednotlivcov (Portešová, 2001). Na Dąbrowského neskôr nadviazal iný poľský psychológ M. M. Piechowski modelom vývinového potenciálu nadaných detí (pozri Mesárošová, 1998; Duchovičová, 2007).

Od sedemdesiatych rokov narastá počet prác o nadaní exponenciálne. Vzniká väčšina koncepcií, s ktorými sa v psychológii pracuje dodnes, a ťažisko sa postupne presúva z psychológie na pedagogiku. V roku 1972 predložil šéf federálnej komisie pre vzdelávanie Sidney P. Marland jr. kongresu USA správu o edukácii nadaných, ktorá sa stala podkladom pre americkú legislatívu v tejto oblasti a ovplyvnila politiku v edukácii nadaných aj v mnohých ďalších krajinách (Rudnitski, 2000). Marland pokladal za nadané deti tie, ktoré dosahujú výkon alebo majú potenciál v oblasti všeobecných intelektových schopností, špecifických akademických schopností, tvorivosti či produktívneho myslenia, vodcovských schopností, výtvarného i hereckého a hudobného umenia alebo psychomotorických schopností. Rozšírenie záberu na identifikáciu a rozvíjanie nadania v mimointelektových oblastiach je nesporným pozitívom, R. A. Rudnitska (tamže) však upozorňuje, že Marlandov model, ktorý je akceptovateľný v západnej kultúre, nemusí byť vhodný pre školstvo v rozvojových krajinách.

V sedemdesiatych rokoch sa viacerí autori definitívne odklonili od preferovania inteligencie jako jediného ukazovateľa nadania. Mimoriadny úspech zaznamenal jednoduchý identifikačný model amerického pedagogického psychológa Josepha S. Renzulliho (1978). Zameral sa síce tiež na intelektové nadanie, upozornil však na to, že jeho obsahom nie je iba testová inteligencia. Vytvoril tzv. trojkruhový model nadania, ktoré je tvorené prienikom *vysokých schopností, tvorivosti a ponorenia sa do riešenia úlohy*. Súbežne sa venoval rozpracúvaniu edukačných prístupov k nadaným žiakom (napr. Reis, Renzulli, 1989). V sedemdesiatych rokoch sa odborníci začali tiež intenzívnejšie zaujímať o problematiku nadaných jedincov s postihnutím a pracovať s touto subpopuláciou detí (bližšie Yewchuk, Lupart, 2000.)

Na Slovensku sa v tom období venovala intelektovo nadaným žiakom bratislavská psychologička Ľuboslava Klindová (1973). Bola prvou, kto u nás zdôrazňoval, že nadanie netvorí iba schopnosti. Inšpirovaná nemeckou literatúrou tiež upozornila na úlohu vlastnej aktivity jednotlivca pri rozvoji svojho talentu. V Čechách sa otázkami nadania zaoberal Miloslav Kodým (1978). Prispel najmä k problematike výberu talentov, predovšetkým športových. Koncom sedemdesiatych rokov sa vo Výskumnom ústave detskej psychológie a patopsychológie v Bratislave sformoval tím, ktorý v nasledujúcom desaťročí pomohol konštituovať psychológiu nadania v našich podmienkach.

Od osemdesiatych rokov po dnešok

Osemdesiate roky už možno, čo sa štúdia nadania a nadaných týka, považovať za žhavú súčasnosť. Odborníci, ktorí sa vtedy angažovali, sú väčšinou aktívni dodnes a ich myšlienky sú základom aj súčasného premýšľania o problematike. Prameňom je toľko, že môžem ponúknuť len úzky subjektívny výber toho, čo pokladám za najzaujímavejšie. (Tak tomu napokon bolo aj pri predchádzajúcich obdobiach.)

Francúzsky psychológ Jean-Charles Terrassier (1981) upozornil na možný nerovnomerný vývin jednotlivých psychických funkcií intelektovo nadaných detí; v tejto súvislosti hovoril o dyssynchronii vývinu. Britská psychologička Joan Freemanová (2001) sa venovala problémom v emocionalite. Zistila, že nadané deti sa od svojich nenadaných rovesníkov zásadne nelíšia. Emočné problémy však registrovala u takých detí, o ktorých nadaní boli presvedčení ich rodičia, hoci v skutočnosti mimoriadne nadané neboli.

Deväť rokov po vzniku trojkruhového modelu J. S. Renzulliho prišiel holandský vývinový psychológ Franz J. Mönks (1987) s jeho rozšírením, ktoré zdôrazňuje význam sociálneho prostredia pri formovaní talentu. Kruhy reprezentujúce inteligenciu, tvorivosť a motiváciu zasadil do trojuholníka, ktorého vrcholy tvoria rodina, škola a vrstovníci. Ďalšie rozšírenie navrhol maďarský genetik Andrew E. Czeizel (1995). Počet kruhov zvýšil na štyri – reprezentujú všeobecné schopnosti (inteligenciu), špeciálne schopnosti, tvorivosť a motiváciu – a ku trom mikrosociálnym vplyvom pridal faktor širšieho sociálneho prostredia. K tomu všetkému ešte mieri šípka znázorňujúca šťastie. Takzvaný psychosociálny model nadania skompletizoval na základe svojich dlhoročných úvah a skúseností americký pedagóg a pedagogický psychológ Abraham J. Tannenbaum (1983). Dal mu grafickú podobu hviezdy, ktorej cípy tvoria všeobecné schopnosti, špeciálne schopnosti, neintelektové faktory, vplyvy prostredia a vplyvy náhody či príležitosti.

Autori uvedených modelov zdôrazňujú, že nadanie sa vyvíja, explicitne však tento vývin zobrazujú dva iné modely. Kanadský psychológ François Gagné (1993) je dnes jedným z mála, kto sa snaží terminologicky rozlišovať medzi nadaním a talentom. Nadaním nazýva vrodené schopnosti vzťahujúce sa k psychickým funkciám; nadanie sa v priebehu vývinu transformuje na talent vzťahovaný k výkonom v konkrétnej oblasti ľudskej činnosti. Podobne vyzerá mníchovský dynamický model nadania, ktorý zdokonaľuje Kurt A. Heller so spolupracovníkmi tiež od osemdesiatych rokov (Ziegler, Heller, 2000). Na jeho ľavej strane stoja psychické dispozície nazývané nadanie alebo talent (synonymne), na pravej výkony v rôznych oblastiach činnosti. Vzťah medzi nadaním a výkonom je sprostredkovaný premenlivými vplyvmi prostredia a osobnostnými faktormi.

Rozvíjení potenciálu intelektovo nadaných dětí, ich edukačným potrebám a rôznym formám ich vzdelávania od integrovanej po segregovanú sa venovala americká pedagogička Barbara Clarková (1992). Podstatu nadania videla vo všeobecnej inteligencii. Zhromaždila mnoho údajov o neurobiologických korelátoch vysokého IQ. Jej kniha vyšla vo viacerých vydaniach; posledné, zásadne prepracované, vychádza v roku 2012 (www.amazon.com).

Zo stále prevládajúceho zamerania bádateľov na problematiku intelektového nadania sa vymyká projekt významného amerického pedagóga Benjamína Samuela Blooma (1985). So spolupracovníkmi realizoval kvalitatívny výskum mladých umeleckých, športových a vedeckých talentov zameraný na hľadanie podobností v ich charakteristikách a úlohách rodičov a učiteľov v ich vývine. V tom istom období sme vo Výskumnom ústave detskej psychológie a patopsychológie kvantitatívnou metodológiou realizovali výskumy s podobným cieľom. Popri riešení teoretických otázok som sa v našom tíme venoval výskumu umelecky nadaných dětí, kolega Vladimír Palkovič sledoval mladých športovcov a Jolana Miklová sa zaoberala matematicky nadanými žiakmi. Spolu s Miroslavom Musilom, ktorý na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského skúmal mladé vedecké talenty, sme napísali *Psychológiu nadania* – prvú československú monografiu na danú tému (Dočkal et al., 1987).

Do osemdesiatych rokov patrí aj vystúpenie amerického psychológa a pedagóga Howarda Gardnera (1999) s jeho teóriou mnohorakých inteligencií. Hoci používa termín inteligencie, v podstate ide o druhy nadania. Zoznam siedmich „inteligencií“, ktoré vymedzil v roku 1983, autor neskôr rošíril na deväť: sú to jazyková, hudobná, logicko-matematická, priestorová, telesno-pohybová, interpersonálna, intrapersonálna, prírodovedná a existenciálna inteligencia (Gardner, 2003). Do opisu individuálneho vývinu výnimočných talentov vniesol pojem „kryštalizačný zážitok“ (bližšie Hříbková, 2009). Americký kognitívny psychológ Robert Jeffrey Sternberg vstúpil na pole skúmania inteligencie tiež v osemdesiatych rokoch. Vytvoril tzv. triarchickú koncepciu inteligencie založenú na rôznych spôsoboch spracúvania informácií (tamže). V ďalšom období pounul svoje videnie k rozlíšeniu analytickej, tvorivej a praktickej inteligencie (Sternberg, 2000b). Nazýva ich aj druhmi (intelektového) nadania a prichádza s teóriou nadania ako rozvíjajúcej sa expertnosti (Sternberg, 2000a).

V deväťdesiatych rokoch prebiehala čulá diskusia najmä o spôsoboch vzdelávania nadaných dětí (pozri napr. Mönks et al., 1991). Výraznou osobnosťou zaoberajúcou sa modifikovaním vzdelávacích postupov pre nadaných žiakov sa stala americká pedagogička Joyce Van Tassel-Baska (2000). Franz J. Mönks inicioval zostavenie Medzinárodnej príručky výskumu a rozvíjania nadania a talentu (*International Handbook of Research and Development of Giftedness and Talent* – Heller et al., 1993) a podieľal sa aj na zostavení jej druhej edície s novým obsahom i pozmeneným názvom (*International Handbook of Giftedness and Talent. Second Edition* – Heller et al., 2000). Osobitne rád by som vyzdvihol projekt nemeckých kolegov, zaoberajúcich sa tzv. zamestnaneckým nadaním (Manstetten, 1995), ktorý konečne zahrnul do sfér záujmu

odborníkov aj praktické talenty. Výskumy výtvarne nadaných detí realizuje americká psychologička Ellen Winnerová (pozri Winner, Martino, 2000).

Na Slovensku sa v deväťdesiatych rokoch pôvodný široký záber odborníkov zúžil – na štúdium mimointelektových talentov chýba spoločenská objednávka. Po Jolane Miklovej-Laznibatovej sa skúmaním matematicky nadaných detí zaoberala košická psychologička Margita Mesárošová (1998). J. Laznibatová (2001) presmerovala svoju energiu na vzdelávanie intelektovo nadaných detí v podmienkach špecializovaných tried a škôl a stala sa neúnavnou propagátorkou tohto spôsobu edukácie od prvého ročníka základnej školy až po maturitu. Ja som overoval integrovanú formu vzdelávania intelektovo nadaných detí, precizoval model štruktúry nadania ako vlastnosti každého človeka (obsahuje tzv. inštrumentálnu zložku, aktivačnú zložku a ľudské Ja), venoval som sa problematike individuálneho vývinu nadania a tiež nadaným deťom s postihnutím. Svoje názory na problematiku som odbornej i širšej verejnosti vysvetlil v knihe *Zaměřeno na talenty aneb Nadání má každý* (Dočkal, 2005).

V Čechách sa ako popredná odborníčka v oblasti psychológie nadania etablovala Lenka Hříbková, ktorá začala talenty študovať na Psychologickom ústave ČSAV, potom prešla na Pedagogickú fakultu Karlovej univerzity v Prahe. Veľkú pozornosť venovala najmä modelom identifikácie a edukácie nadaných. K jej prínosom patrí upozornenie na patologickú, biologickú, psychologickú a environmentálnu líniu v prístupoch k nadaniu, rozlíšila tiež tzv. latentné a manifestované nadanie. Svoj široký rozhľad v problematike predstavila v knihe *Nadání a nadaní* (Hříbková, 2009).

Začiatkom nového tisícročia sa nadanými deťmi začala intenzívne zaoberať brnenská psychologička Šárka Portešová. Predmetom jej záujmu boli otázky ich emočných problémov a perfekcionizmu (Portešová, 2001), v súčasnosti sa sústreďuje na intelektovo nadané deti s poruchami učenia (Portešová, 2011). Aktivizovali sa aj pedagógovia. Bratislavčanka Jana Jurášková (2006) sa pokúša koncipovať psychológiu nadaných ako špeciálnopedagogickú disciplínu; po slovenskom vydaní vyšla jej útle ale podnetná knižka aj v českom preklade. Problematikou diferencovaného edukačného prístupu k intelektovo nadaným žiakom sa zaoberá Jana Duchovičová (2007) v Nitre. Popri teoretických a bádateľských aktivitách sa sľubne rozvíjajú aj mnohé praktické činnosti zamerané na konkrétnu prácu s nadanými deťmi, v ktorých sa angažujú ďalší odborníci. Tie však už nie sú predmetom tejto štúdie.

LITERATÚRA

BERRY, J. W., POORTINGA, Y. H., SEGALL, M. H., DASEN, P.R. 2002. Cross-Cultural Psychology. Research and Applications. Second edition. Cambridge : Cambridge University. ISBN 0-521-64617-0.

BLOOM, B. S. 1985. Developing talent in young people. New York : Ballantine Books. ISBN 0-345-31509-X.

BROUK, B. 1937. Patologie životní zdatnosti. Praha : A. Srdce.

CZEIZEL, A. E. 1995. Heredity and giftedness: From eugenics to euphenics. In: KATZKO, M. W., MÖNKS, F. J. (Eds.): Nurturing Talent. Individual Needs and Social Ability. Assen : Van Gorcum, p. 102-111. ISBN 90-232-3033-7.

CÁNIKOVÁ, A., SLOBODNÍKOVÁ, L., BARAC, L., ČERVENČÍKOVÁ, S. 1998. Anglicko-slovenský slovník. Bratislava : SAP. ISBN 80-88908-14-0.

CLARK, B. 1992. Growing up Gifted: Developing the potencial of children at home and at school. 4th Ed. New York : Macmillan. ISBN 0-02-322680-3.

DOČKAL, V. 1983. K problému definovania pojmov nadanie a talent. Československá psychologie, roč. 27, č. 2, s. 120-137.

DOČKAL, V. 2005. Zaměřeno na talenty aneb Nadání má každý. Praha : NLN. ISBN 80-7106-840-3.

DOČKAL, V., MUSIL, M., PALKOVIČ, V., MIKLOVÁ, J. 1987. Psychológia nadania. Bratislava : SPN.

DUCHOVIČOVÁ, J. 2007. Aspekty diferenciácie v edukácii nadaných žiakov. Nitra : PF UKF. ISBN 978-80-8094-099-7.

FREEMAN, J. 2001. Gifted Children Grow up. London : Fulton. ISBN 1-85346-81-2.

FREUD, S. 2001. Spomienka z detstva Leonarda da Vinci. Bratislava : Slovenský spisovateľ. ISBN 80-220-1092-8.

FURMAN, A. 2005. Teória inteligencie Gf-Gc ako východisko testovej batérie Woodcock-Johnson international editions. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, roč. 40, č. 4, s. 347-361.

GAGNÉ, F. 1993. Constructs and models pertaining to exceptional human abilities. In: HELLER, K. K., MÖNKS, F. J., PASSOW, A. H. (Eds.): International Handbook of Research and Development of Giftedness and Talent. Oxford; New York; Seoul; Tokyo : Pergamon, p. 69-87. ISBN 0-08-041398-6.

GALLAGHER, J. J., GALLAGHER, S. A. 1994. Teaching of Gifted Child. 4th edition. Boston : Allyn and Bacon. ISBN 0-20-514-828-X.

GALTON, F. 1869. Hereditary Genius. London : Macmillan. [Dostupné na: <http://archive.org/stream/hereditarygeniu01galgoog>]

GARDNER, H. 1999. Dimenze myšlení. Teorie rozmanitých inteligencí. Praha : Portál. ISBN 80-7178-279-3.

GARDNER, H. 2003. Multiple intelligences after twenty years. Chicago : American Educational Researcher Association. [Dostupné na: http://www.pz.harvard.edu/PIs/HG_MI_after_20_years.pdf]

GOULD, S. J. 1998. Jak neměřit člověka. Praha : NLN. ISBN 80-7106-168-9.

GUILFORD, J. P. 1967. The Nature of Human Intelligence. New York : McGraw-Hill.

GUILFORD, J. P. 1983. Cognitive psychology's ambiguities. Some suggested remedies. Psychological Review, vol. 89, p. 48-59.

GUILFORD, J. P. 1988. Some changes in the Structure-of-Intellect Model. Educational and Psychological Measurement, vol. 48, p. 1-4.

HELLER, K. K., MÖNKS, F. J., PASSOW, A. H. (Eds.): International Handbook of Research and Development of Giftedness and Talent. Oxford; New York; Seoul; Tokyo : Pergamon. ISBN 0-08-041398-6.

HELLER, K., MÖNKS, F. J., STERNBERG, R. J., SUBOTNIK, R. F. (Eds.): International Handbook of Giftedness and Talent. Second Edition. Amsterdam; Lausanne; New York; Oxford; Shannon; Singapore; Tokyo, Elsevier. ISBN 0-08-043796-6.

HELLER, K. A., SCHOFIELD, N. J. 2000. International trends and topics of research on giftedness and talent. In: HELLER, K., MÖNKS, F. J., STERNBERG, R. J., SUBOTNIK, R. F. (Eds.): International Handbook of Giftedness and Talent. Second Edition. Amsterdam; Lausanne; New York; Oxford; Shannon; Singapore; Tokyo : Elsevier, p. 123-137. ISBN 0-08-043796-6.

HOLAHAN, C. K., SEARS, R. R. 1995. The Gifted Group in Later Maturity. Stanford, CA : Stanford University Press. ISBN 0-8047-2407-5.

HŘÍBKOVÁ, L. 2009. Nadání a nadaní. Praha : Grada. ISBN 978-80-247-1998-6.

JOLLY, J. L. 2009. The national defense educational act, current STEM initiative, and the gifted. Gifted Child Today, vol. 32, no. 2, p. 50-53.

JURÁŠKOVÁ, J. 2006. Základy pedagogiky nadaných. Praha : IPPP. ISBN 80-86856-19-4.

KHATENA, J. 1978. The Creatively Gifted Child. New York : Vantage Press. ISBN 0-533-03240-7.

KLINDOVÁ, Ľ. 1973. Pokus o charakteristiku žiaka s nadpriemernými rozumovými schopnosťami. Jednotná škola, 1973, č. 5, s. 822-836.

KODÝM, M. 1978. Výběr sportovních talentů. Praha : Olympia.

LAZNIBATOVÁ, J. 2001. Nadané dieťa – jeho vývin, vzdelávanie a podporovanie. Bratislava : Iris. ISBN 80-88778-23-8.

MANSTETTEN, R. 1995. Vocational giftedness: Evaluation of the BMW's program Promotion of giftedness in vocational training. In: KATZKO, M. W., MÖNKS, F. J. (Eds.):

Nurturing Talent. Individual Needs and Social Ability. Assen : Van Gorcum, p. 294-297. ISBN 90-232-3033-7.

MESÁROŠOVÁ, M. 1998. Nadané deti. Poznávanie a rozvíjanie ich osobnosti. Prešov : ManaCon. ISBN 80-85668-64-5.

MÖNKS, F. J. 1987. Beratung und Förderung besonders begabter Schüler. Psychologie im Erziehung und Unterricht, vol. 34, p. 214-222.

MÖNKS, F. J., KATZKO, M. W., van BOXTEL, H. W. 1991. Education of the Gifted in Europe: Theoretical and Research Issues. Amsterdam; Lisse : Swets and Zeitlinger. ISBN 90-265-1262-7.

PERLETH, CH., LEHWALD, G., BROWDER, C. S. 1993. Indicators of high ability in young children. In: HELLER, K. K., MÖNKS, F. J., PASSOW, A. H. (Eds.): International handbook of Research and Development of Giftedness and Talent. Oxford; New York; Seoul; Tokyo : Pergamon, p. 283-310. ISBN 0-08-041398-6.

PORTEŠOVÁ, Š. 2001. Perfekcionizmus u nadaných adolescentů. Disertační práce. Brno : FFMU.

PORTEŠOVÁ, Š. 2011. Rozumově nadané děti s dyslexií. Praha : Portál. ISBN 978-80-7367-990-3.

REIS, S. M., RENZULLI, J. S. 1989. Providing challenging programs for gifted readers. Roeper Review, vol. 12, no. 2, p. 90-97.

RENZULLI, J. S. 1978. What makes giftedness? Re-examining a definition. Phi Delta Kappan, vol. 60, no. 3, p. 180-184, 261.

RÉVÉSZ, G. 2001. Introduction to the Psychology of Music. Reprint. Mineola, NY : Dover Publications. ISBN 0-486-41678-X.

RUDNITSKI, R. A. 2000. National/provincial gifted education politics: Present state, future Possibilities. In: HELLER, K., MÖNKS, F. J., STERNBERG, R. J., SUBOTNIK, R. F. (Eds.): International Handbook of Giftedness and Talent. Second Edition. Amsterdam; Lausanne; New York; Oxford; Shannon; Singapore; Tokyo : Elsevier, p. 673-679. ISBN 0-08-043796-6.

RUISEL, I. 2004. Inteligencia a myslenie. Bratislava : Ikar. ISBN 80-551-0766-1.

RUISEL, I. 2010. Poznávanie v historických súvislostiach. Bratislava : ÚEPsSAV. ISBN 978-80-88910-28-2.

SANDER, A. 1967. Begabung, Intelligenz, Leistung. Schule und Psychologie, vol. 14, no. 7, p. 201-214.

SEASHORE, C. E. 1938. Psychology of Music. New York; London : McGraw-Hill. [Dostupné na: <http://archive.org/stream/psychologyofmusi030417mbp>]

SILVERMAN, L. K. 1992. Leta Stetter Holingworth: Champion of the psychology of women and gifted children. Journal of Educational Psychology, vol. 84, no. 1, p. 20-27.

STERNBERG, R. J. 2000a. Giftedness as a developing expertise. In: HELLER, K., MÖNKS, F. J., STERNBERG, R. J., SUBOTNIK, R. F. (Eds.): *International Handbook of Giftedness and Talent*. Second Edition. Amsterdam; Lausanne; New York; Oxford; Shannon; Singapore; Tokyo : Elsevier, p. 55-66. ISBN 0-08-043796-6.

STERNBERG, R. J. 2001b. Úspěšná inteligence. Praha, Grada. ISBN 80-247-0120-0.

SZOBIOVÁ, E. 2004. Tvorivosť. Od záhady k poznaniu. 2. doplnené a prepracované vydanie. Bratislava : Stimul. ISBN 80-88982-72-3.

TANNENBAUM, A. J. 1983. *Gifted Children*. New York : Macmillan. ISBN 0-024-18880-8.

TĚPLOV, B. M. 1951. Schopnosti a nadání. Praha : SPN, 1951.

TĚPLOV, B. M. 1968. Psychologie hudebních schopností. Praha : Supraphon.

TERMAN, L. M. 1954. The discovery and encouragement of exceptional talent. *American psychologist*, vol. 9, no. 6, p. 221-230.

TERRASSIER, J. Ch. 1981. Les enfants surdoués ou la précocité embarrassante. Paris : ESF. ISBN 2-7101-0750-3.

VANDENBOS, G. R. (Ed.): *APA Dictionary of Psychology*. Washington D.C. : APA, 2007. ISBN 978-1-59147-380-0.

VAN TASSEL-BASKA, J. 2000. Theory and research on curriculum development for the gifted. In: HELLER, K., MÖNKS, F. J., STERNBERG, R. J., SUBOTNIK, R. F. (Eds.): *International Handbook of Giftedness and Talent*. Second Edition. Amsterdam; Lausanne; New York; Oxford; Shannon; Singapore; Tokyo : Elsevier, p. 345-365. ISBN 0-08-043796-6.

WINNER, E. 1996. *Gifted Children: Myths and Realities*. New York : Basic Books. ISBN 0-465-01759-2.

WINNER, E., MARTINO, G. 2000. Giftedness in non-academic domains: The case of the visual arts and music. In: HELLER, K., MÖNKS, F. J., STERNBERG, R. J., SUBOTNIK, R. F. (Eds.): *International Handbook of Giftedness and Talent*. Second Edition. Amsterdam; Lausanne; New York; Oxford; Shannon; Singapore; Tokyo : Elsevier, p. 95-110. ISBN 0-08-043796-6.

YEWCHUK, C., LUPART, J. 2000. Inclusive education for gifted students with disabilities. In: HELLER, K., MÖNKS, F. J., STERNBERG, R. J., SUBOTNIK, R. F. (Eds.): *International Handbook of Giftedness and Talent*. Second Edition. Amsterdam; Lausanne; New York; Oxford; Shannon; Singapore; Tokyo : Elsevier, p. 659-670. ISBN 0-08-043796-6.

ZIEGLER, A., HELLER, K. A. 2000. Conceptions of giftedness from a meta-theoretical perspective. In: HELLER, K., MÖNKS, F. J., STERNBERG, R. J., SUBOTNIK, R. F. (Eds.): *International Handbook of Giftedness and Talent*. Second Edition. Amsterdam; Lausanne; New York; Oxford; Shannon; Singapore; Tokyo : Elsevier, p. 3-21. ISBN 0-08-043796-6.

Doc. PhDr. Vladimír Dočkal, CSc.

Problematikou nadání a nadaných dětí se zabývá od konce sedmdesátých let minulého století. Nejprve zkoumal umělecké talenty, později se věnoval talentům intelektovým. Začátkem tohoto tisíciletí vytvořil model integrovaného vzdělávání rozumově nadaných žáků, který se realizuje ve slovenských školách. Věnoval se také problematice nadaných dětí s postižením a problematice dalších minoritních skupin (včetně romských dětí). Celý jeho profesionální život je spojen s Výzkumným ústavem dětské psychologie a patopsychologie v Bratislavě, v letech 1990-1995 byl jeho ředitelem. Kromě toho externě přednášel na univerzitách v Bratislavě, Brně a Trnavě. Psychologii nadání a tvořivosti přednáší na Filozofické fakultě Trnavské univerzity i v současnosti.